

ספר באר הגולה למהר"ל

הקדמת המהר"ל לספר "באר הגולה"

שלמות האדם היא בידיעת הנמצאים, והנמצא הראשון שהוא אמור להכיר הוא עצמו. אך רוב בני האדם אינם מכירים את עצמם, אינם מכירים את מקומם האמיתי ואת ערכם האמיתי. יש בני אדם שמשווים את עצמם לראשונים, וחושבים כי הימים הראשונים לא היו טובים מימינו. אך חכמינו בתלמוד ראו תמיד את עצמם פחותים מן הדורות הקודמים. אכן בדורות הקדומים השכל גבר על הגוף. עם התקדמות הזמן, הגוף הולך ומתגבר.

אמרנו כי בני אדם שוגים לגבי ערכם העצמי. נמצא שלמרות שהמציאות הקרובה ביותר לאדם, היא מציאותו שלו - זאת המציאות שהאדם מכיר הכי פחות. האדם מנוכר. השאיפה הגדולה - אומר המהר"ל, היא שהאדם יכיר את חסרונותיו, ובזה הוא יתקרב אל השכל.

אך, הוא אומר, קמו לפני זמן מה אנשים שחשבו שנכנסו אל שערי התלמוד הנעולים, וחשבו שעמדו על סודותיו, וטענו כי יש בו עניינים לא ראויים, והוציאו את דיבתו (רמז ל' עזריה מן האדומים). לכן קם המהר"ל להשיב מלחמה שעה בספר זה, והוא מודיע "כי בעזרת המחיה חיים, יתבארו הדברים במקומם למושבותם על סדר התלמוד", ורמז בזה כי הוא מתכנן מפעל גדול של פרשנות כל אגדות הש"ס.

בסוף הוא מתאר את שבעת פרקי ספרו, כמובא במבוא ד' לספר "דיבור ומחשבה על באר הגולה". מבוא ג' לספר הינו בעל חשיבות גדולה להכרת מחשבת המהר"ל, והוא כולל:

- א. **עקרונות תורתו:** תורת הניגודים, תורת הרצף, תורת האמצע, תורת המספרים, תורת הקסדר, המשמעות המטפיזית, תורת היחסות, יחוד עם ישראל ומעלתו.
- ב. **סמכותה של האגדה** לפי המהר"ל.
- ג. **מאפייני תורתו:** לשונו, יחסו למדע, יחסו לחינוך.
- ד. בין המהר"ל להרמב"ם.

להלן חלק מקטע בתוך הספר:

הבאר הרביעי - מתוך קטע ג

תורת היחסות: היבט הבורא והיבט הבריאה

1. מחלוקת ר' אליעזר וחכמים בעניין תנורו של עכנאי (עמ' נה, טור ב)

כתוב במסכת בבא מציעא (נט, ע"א-ע"ב):

"תנן התם: חֲתָכוּ חוליות ונתן חול בין חוליא לחוליא, רבי אליעזר מטהר וחכמים מטמאין. וזה הוא תנור של עכנאי ... עמד רבי יהושע על רגליו ואמר: לא בשמים היא (דברים ל, יב). מאי לא בשמים היא? אמר רבי ירמיה: שכבר נִתְּנָה תורה מהר סיני, אין אנו משגיחין בבת קול, שכבר כתבת בהר סיני בתורה (שמות כג, ב) אחרי רבים לְהַטֹּת. אשכחיה רבי נתן לאלהו, אמר ליה: מאי עביד קודשא בריך הוא בההיא שעתא? אמר ליה: קא חייך ואמר נצחוני בני, נצחוני בני".

סיפור זה מעורר **שלוש תמיהות**:

- איך אפשר לחלוק על בת קול?
- איך אפשר שהאדם ינצח את הקב"ה?
- אם הקב"ה אמר "נצחוני בני", הרי שהוא שוכנע ושינה את דעתו! היתכן לומר על האלהים שהוא משנה את דעתו? הן "לא אדם הוא וְיִתְּנָחֵם" (במדבר, כג, יח)!

תשובה: בת קול אמרה: "מה לכם אצל ר' אליעזר שהלכה כמותו בכל מקום". מה פירוש "מה לכם"? ומה פירוש "בכל מקום"? והלא צריך לדון בכל עניין ועניין לגופו! אלא בת קול ביטאה את התחושה כי על פי קריטריונים אנושיים, ההלכה היתה צריכה להיות בכל מקום כדעת ר' אליעזר, הואיל ור' אליעזר היה גאון מאין כמוהו, ואפילו יהיה יחיד נגד רבים מכריע הוא את כולם. וכן אמר רבו רבן יוחנן בן זכאי: "אם יהיו כל חכמי ישראל בכף מאזנים ואליעזר בן הורקנוס בכף שניה - מכריע הוא את כולם" (פרקי אבות פ"ב, משנה ח). בת קול לא אמרה א"כ שההלכה היא כר' אליעזר במקרה הנידון, אלא היא העידה על כשרונותיו שאמורים להכריע את כולם.

והנה ר' אליעזר בא בכוחה של בת-קול, ואילו ר' יהושע בא בכוחה של התורה. ויש להבין מה ההבדל בין בת-קול לתורה.

אחרי התגלות התורה לבני אדם, התורה אינה עוד מנת חלקם של הגאונים. התורה הפכה להיות תוצר השכל הציבורי הכללי. התורה אינה עוד פריצה גאונית, היא עבודת צוות. התגלותה לא הותירה מקום לגאונות. ההתגלות חוללה דמוקרטיזציה של האמת. לא הפרופסורים הם המחזיקים באמת. בעל מכולת

שלומד תורה מכיר את האמת יותר מפרופסור שאינו לומד תורה. יש כאן עקיצה מהר"לית למשכילי דורו.

התורה היא שכל עליון פשוט. השכלים של בני האדם מכילים חלק משותף ביניהם, וחלק יחודי לכל אחד מהם. החלק המשותף הוא התורה. החלק היחודי לכל אדם הוא הגאוניות המיוחדת שלו. בת-קול פונה אל אותו חלק יחודי בשכלו של אדם. שְׁכָל התורה שהוא שכל עליון, מבטא את הכללי, הוא יציב, לא משתנה. בת-קול מבטאת את המיוחד, הבולט, הכשרוני, הגאוני. היא מבטאת את הספציפי שאינו כללי. יש הקוראים לזה השראה, מוֹצָה, וכדומה. אך אנחנו עִם ה', יודעים שכל ההשראות באות מן השמים. מכל מקום, בת קול היא רמת תקשורת בין האדם לה' יותר נמוכה מזו של התורה.

קם ר' יהושע על רגליו ואמר "אין משגיחין בבת קול". ר' יהושע אמר: אילו היה מדובר בחכמה ספציפית, מיוחדת, היינו כן צריכים לשמוע לבת-קול ולר' אליעזר. אך כאן מדובר בתורה, בשכל הכללי המשותף לכולם. לכן אין לשמוע לא לבת-קול ולא לר' אליעזר.

לכל דבר יש היבט אנושי והיבט אלהי (עמ' נו, טור א)

נזכיר כי מחשבת המהר"ל היא מחשבה דיאלקטית (ראה לעיל, מבוא ג'), כלומר מחשבה שמבוססת על מתח בין ניגודים, על קושיות ותירוצים, על דיון. השיטה תאומץ בעולם של הגויים כמאתים שנה אח"כ ע"י הפילוסוף הגרמני הֶגֶל. הדיאלקטיקה עבור הֶגֶל היא התהליך הבסיסי של ההתפתחות גם במחשבה וגם במציאות, מִתְּצָה לאנטיתזה ולסינתזה.

אחד הרעיונות הדיאלקטיים של המהר"ל, הוא תורת היחסות שלו. האלהים והאדם אינם תופסים את המציאות ואת העניינים באותה רֶאָיָה. כדי לחקור את הקיום, יש זווית ראייה אלהית וזווית ראייה אנושית. היקום מכיל ביסודו שתי זוויות ראייה. כל דבר ביקום קיים בצורה כפולה על פי ההסתכלות עליו, או מצד המוחלט או מצד החולף. הואיל ואין לראות שום דבר אלא מצד אחד בלבד בבת אחת, הרי שכל דבר מכיל בתוכו מְקַדָּם יחסות, שכן אם יִרְאָה בְּצַד אֶחָד, הוא יִרְאָה אחרת.

על רקע תורת יחסות זו, ניתן להבין את עניין "נצחוני בני" ואת הבדלי הגישה שבין בת-קול לבין שְׁכָל התורה בסיפור תנורו של עכנאי: מצד המקבל, מזווית ראייה אנושית, ההלכה היא כדעת הרבים; מצד הנותן, מזווית ראייה אלהית, ההלכה היא כדעת ר' אליעזר.

הקב"ה לא שינה את דעתו (עמ' נו, טור א)

יש אפוא שתי זויות: זוית הנותן שהיא אבסולוטית, וזוית המקבל שהיא יחסית לבני אדם¹. את היחסות הזאת ביטאו חז"ל בלשון "נצחוני בני". ומדוע?

כי הקב"ה רוצה לעשות את רצון המקבל, הקב"ה רוצה שהעניינים יתבצעו לפי זוית ראייתו של האדם הצדיק. דוד המלך אמר בסוף ספר שמואל (ב, כג, א): "ואלה דברי דוד האחרונים: נָאִם דָּוִד בֶּן יִשָׁי וְנָאִם הַגִּבֹר הַקָּס עָל, מְשִׁיחַ אֱלֹהֵי יַעֲקֹב, וְנִעְיִם זְמִירוֹת יִשְׂרָאֵל. רוּחַ ה' דָּבַר בִּי וּמִלְתּוֹ עַל לְשׁוֹנִי. אָמַר אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל, לִי דָבָר צוֹר יִשְׂרָאֵל, מוֹשֵׁל בְּאָדָם, צָדִיק מוֹשֵׁל יְרֵאת אֱלֹהִים". ואמרו במסכת מו"ק (ט"ז, ע"ב): "מי מושל ב? צדיק, שאני גוזר ומבטלה". הצדיק מבטל את מידת הנותן, והעניינים מתרחשים לפי דעת המקבל. וזה נקרא "נצחוני בני". וזה עצמו רצונו של הקב"ה.

1 הזויות האלהית והזויות האנושית

יש שתי זויות: זוית הנותן שהיא אבסולוטית, וזוית המקבל שהיא יחסית לבני אדם. במילים אחרות, המושגים הם פונקציה של תנאי הקיום, ומדובר כמובן במושגים של הבריות. מושגי האנושות תלויים בקיום האנושי. המושגים של חוצנים מכוכב אחר יהיו בהכרח שונים מן המושגים האנושיים. חוצנים העשויים בצורת טיפות מים ושמתקשרים ביניהם בטלפאזיה ולא בדיבור, יתכן ואינם תופסים את המרחב כתלת-מימדי כמונו. אם הם רואים באזור של האינפרא-אדום, הם לא רואים את גבולות החפצים כקוים ברורים, ולא תיוצר אצלם גיאומטריה כמו זו של אוקלידס, ועקב כך גם כל המדע שלהם יהיה שונה.

מעבר לכל המושגים היחסיים האלה, קיימים המושגים המוחלטים בתחום האלהות. התורה ניתנה לפי המושגים האנושיים: "דיברה התורה כלשון בני אדם". משה רבינו עלה למרום ולקח אותה בשבי: "עלית למרום שבית שבי" (תהלים סח, יח), הוא חילצה מידי המלאכים והביא אותה לבני אדם. הוא הוריד אותה מרמתה העליונה שמעבר לביטוי האנושי, אל רמתה האנושית. "משה קיבל תורה מסיני" - לא אמרו הקב"ה מסר את התורה למשה, כי התורה אצל הקב"ה היא מעבר לניסוח האנושי; התורה שבידינו היא מה שמושה רבינו ע"ה "קיבל" בתור בן אדם.

ר' אליעזר בן הורקנוס "ריחף" בשמים. הוא עלה מעל רמת המקבלים. הוא עקף את היחסיות האנושית. אבל כמובן שהוא מעולם לא הגיע למוחלטות האלהית. מן ההיבט האלהי, בת קול פסקה הלכה כדעת ר' אליעזר. אך מן ההיבט האנושי, ההלכה היא כמו הרבים, והקב"ה אמר: "נצחוני בני".